

Ulu öndər Heydər Əliyevin Fərmanı ilə avqustun 1-i hər il Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili Günü kimi qeyd olunur. Bu qərar Azərbaycan dili tarixində əlamətdar, önəmli hadisədir. Azərbaycan xalqının ana dili olan Azərbaycan dili milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasında, gələcək nəsillərə çatdırılmasında, onun varlığının təmin edilməsində ən qiymətli milli sərəvətdir. Azərbaycan dili milli varlığımızı yaşadan başlıca amillərdən biri kimi xalqımızın keçdiyi bütün tarixi mərhələlərdə onunla birgə olmuş, onun taleyini yaşamışdır. Milli varlıq və birliyin möhkəmlənməsində mühüm rol oynayan dil, eyni zamanda mənəvi və mədəni zənginləşmə, elmi-texniki inkişaf üçün zəruri olan ünsiyyət vasitəsi kimi inkişaf etməlidir. Bunu nəzərə alan ümummilli lider Heydər Əliyev yazırdı: "Millətin milliliyini saxlayan onun dilidir. Dil ədəbiyyatla, mədəniyyətlə, mənəviyyatla bağlıdır, bunlarsız isə vətənpərvərlik formulu yoxdur. Bizim zəngin, böyük söz ehtiyatına malik olan Azərbaycan dilimiz var". Xalqımızın ana dili olan Azərbaycan dilinin inkişafında, onun dünya dilləri arasında öz layiqli yerini tutmasında Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur.

HEYDƏR ƏLİYEVİN

AZƏRBAYCAN DİLİ SİYASƏTİ

Ümummilli lider Heydər Əliyevin fəaliyyətinin bütün dövrlərində milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, ana dilimizin rolunun artırılması və dövlətçiliyin əsas atributlarından biri kimi inkişaf etdirilməsi istiqamətində apardığı məqsədyönlü siyasəti Azərbaycan dilinin sürətlə formalaşmasına təminat verdi. Dövlətimiz siyasi müstəqillik qazandıqdan sonra ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanan və 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına - Azərbaycan dövlətinin Əsas Qanununa dövlət dili haqqında

haqqında birbaşa məlumat ala bilmirlər, milli mədəniyyət arasında möhkəm əlaqə yaranmır. Buna görə də xalqımızın birliyi, onun iqtisadi, siyasi və mədəni inkişafı üçün mütərəqqi və yararlı əlifba lazımdır. Bu da indi və gələcəkdə özünü doğrulda bilən latın qrafikası əsasında yeni əlifba olmalıdır".

Afad Qurbanov yeni əlifbanın latın qrafikası əsasında tərtib edilməsinin əsas tələblərini Azərbaycan dilinin normalarına uyğun olaraq şərh etmişdir. 1990-cı ildə Azərbaycan Əlifba Komissiyası yaradılmış, əlifbanın nəzəri və tətbiqi məsələləri ilə bağlı zəngin yaradıcılıq işi nəzərə alınaraq Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının o zaman yeganə üzvü olan Afad Qurbanov həmin komissiyanın sədri vəzifəsinə təyin edilmişdir. Azərbaycan əlifbasının qəbul edilməsi istiqamətində aparılan müzakirələr zamanı bəziləri kiril, bəziləri ərəb və latın əsaslı əlifbanı müsbət qiymətləndirərək müdafiə etmişlər. Azərbaycanda latın qrafikalı əlifbanın tətbiq edilməsi və onun əhəmiyyəti Afad Qurbanovun rəhbərliyi ilə müzakirə edilmişdir. Qeyd edilirdi ki, ölkəmizdə ərəb işğalından sonra 1922-ci ilə qədər ərəb əlifbasından, 1922-1940-cı illərdə latın, 1940-1992-ci illərdə kiril qrafikalı əlifbadan istifadə olunmuşdur. O dövrdə, hətta Orxon-Göytürk və Uyğur əlifbasının qədimliyi önə çəkilmiş, yeni əlifbanın hazırlanmasında hər iki əlifbanın tətbiqi, eləcə də ərəb əlifbası üzərində islahatın aparılması və ya tamamilə orijinal bir əlifbanın tətbiq edilməsi ilə bağlı müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür. Lakin bu versiyaların bəzisi müasirlik, digərləri isə millilik prinsipindən müasir tələblərdən tamamilə uzaq idi. Öz nüfuzu ilə seçilən Afad Qurbanov latın əlifbasından istifadənin zəruri tərəflərini, üstünlüyünü nəzəri və tətbiqi cəhətdən əsaslandırmışdır. Bu dövrdə yeni əlifba ilə bağlı bir sıra versiyalar irəli sürülsə də görkəmli dilçi alim A.Qurbanov latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasını daha məqsədəuyğun hesab etmiş və əlifbanın yaradılması ilə bağlı təklifləri müzakirə olunmuşdur. O, əlifbanın müxtəlif variantlarını hazırlamış və bu zaman beynəlxalq təcrübəni əsas götürmüşdür. Alimin hazırladığı əlifba Azərbaycan əlifbasının səs sistemi ilə sıx bağlı idi. Latın qrafikalı müasir Azərbaycan əlifbasına keçilməsi, onun Azərbaycan dilinin ədəbi-bədii xüsusiyyətlərinə uyğun gəlməsi Afad Qurbanovun təşəbbüsü sayəsində əlverişli sayılmış və əhəmiyyəti barədə ictimaiyyət məlumatlandırılmışdır. Alim yeni əlifbanın yaradılmasında latın qrafikasının əhəmiyyətini, müasir Azərbaycan əlifbasından - latın əlifbasından istifadə etməyin zəruri tərəflərini elmi faktlara söykənərək xarakterizə etmişdir. Görkəmli ictimai-siyasi xadim Azərbaycan dilinin səs sistemi və digər xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla yeni müstəqil əlifba layihəsini latın qrafikası əsasında hazırlamış, daha sonra Komissiyanın müzakirəsinə təqdim etmişdir. 1991-ci ilin dekabrında Afad Qurbanovun tərtib etdiyi latın qrafikalı əlifba qəbul edilmiş və rəsmi olaraq yeni latın qrafikalı əlifbaya keçid ilk dəfə ölkəmizdə reallaşmışdır. 25 dekabr 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetli Milli Şurasının "Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpası haqqında" qanunun qüvvəyə minməsi haqqında 34 sayılı qərarıyla ölkəmiz rəsmi olaraq latın qrafikalı əlifbaya keçdi.

Qəbul edilən əlifba 10 il müddətinə rəsmi sənədlərdə paralel olaraq, yeni həm latın, həm də kiril qrafikalı əlifbadan istifadə olunmuş və tədricən latın qrafikalı əlifbaya keçilmişdir. 1991-ci ildə latın qrafikalı Azərbaycan əlifbası qəbul olunsada bu qərar kağız üzərində qalmışdı. Heydər Əliyev yazırdı: "Biz indi latın əlifbasına keçirik. Görürsünüz ki, keçmək də çətinidir. Bu barədə qərar qəbul edilərkən nə qədər müzakirələr gedirdi. Kimi deyirdi keçək, kimi deyirdi keçməyək. Hətta bəziləri deyirdi gəlin ərəb əlifbasına qayıdaq. Xatirimdədir, 1990-1991-ci illərdə belə söhbətlər gedirdi. Qərar qəbul olunub, ancaq biz latın əlifbasına keçə bilmirik. Mən göstəriş vermişəm və bütün dövlət sənədləri latın əlifbası ilə yazılır". Qəbul edilmiş əlifbanın tətbiqi problemlərinin həllində, beynəlxalq aləmə daha yaxın olan latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçid prosesinin sürətləndirilməsində Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" 2001-ci il 18 iyun tarixli Fərmanının mühüm rolu olmuşdur. Etiraf edilməlidir ki, həmin fərman Azərbaycan dilinin tarixində dilə bu səviyyədə qiymət verilən ilk rəsmi sənəddir. Bu fərmanda Azərbaycan dilinin tarixi əsasları barədə mükəmməl təsəvvür yaradılmış və inkişaf problemləri haqqında sistemli şəkildə bəhs edilmişdir. Xüsusən, Azərbaycan dilinin mənşəyi ilə bağlı davam edən yanlış konsepsiyaya son qoyulmuş, tarixi faktlara əsaslanaraq Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi yaşaması, inkişaf etdirilməsi üçün həm in-

zibati, hüquqi-siyasi, həm də elmi-nəzəri istiqamətlər müəyyənləşdirilmişdir. Fərmanda orta və ali məktəblərdə Azərbaycan dilinin müasir dünya standartlarına, milli-mədəni inkişaf tariximizin tələblərinə cavab verən tədris işinin təkmilləşdirilməsində, rəsmi yazışmalarda, kargüzarlıq, reklam işində Azərbaycan dilindən istifadədə, kino və televiziya ekranlarında özünü büruzə verən dil qüsurları göstərilir və aradan qaldırılması tələb olunurdu. Azərbaycan dilinin bütün ölkə miqyasında - mədəniyyət, elm, iqtisadiyyat, hərbi, səhiyyə, siyasət, tədris və təlim sahəsində tətbiq olunması zəruri və əməli cəhətdən həyata keçirilməsinin və Azərbaycan dilçiliyi ilə bağlı görülməli işlərin əsas konturları verildi. Fərmanda Azərbaycan dilinin tarixi inkişaf yolları, habelə müstəqil dövlətçilik atributu kimi rolu və funksiyası göstərilmiş, əvvəlki on il ərzində tətbiqi vəziyyəti hərtərəfli nəzərdən keçirilmişdir. Eyni zamanda problem və nöqsanlar müəyyənləşdirilərək onların aradan qaldırılması

barədə müvafiq tapşırıqlar verilmiş və qəti olaraq 2001-ci il avqust ayının 1-dən latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçilməsi qərara alınmışdır.

2001-ci il avqustun 9-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında" Fərman imzaladı. Həmin fərmanda yazılır: "On ilə yaxın bir müddətdə latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidin ölkəmizdə 2001-ci il avqust ayında bütövlükdə təmin edildiyini və yeni əlifbadan istifadənin müstəqil Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında, yazı mədəniyyətimizin tarixində mühüm hadisə olduğunu nəzərə alaraq qərara alıram: Hər il avqust ayının 1-i Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili Günü kimi qeyd edilsin".

Dilin yaşamasında əsas amil olan əlifbaya dövlət səviyyəsində belə yanaşmanın nəticəsidir ki, "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında" 9 avqust 2001-ci il tarixli prezident Fərmanı ilə xalqımızın əlamətdar bayramları sırasına biri də əlavə olunmuşdur.

Beynəlxalq aləmə daha yaxın olan yeni latın qrafikasının qəbulu milli dəyərlərimizin daha geniş dairədə tanınmasına şərait yaratdı. Azərbaycan əlifbasına keçidi sürətləndirdi və bundan sonra respublikada bütün yazılı sənədləşmələr heç bir istisnaya yol verilmədən bu qrafika ilə aparıldı. Zamanında qəbul edilmiş bu qərar Heydər Əliyevin qətiyyəti, siyasi iradəsi və prinsipliliyi nəticəsində respublikamız həmin tarixdən etibarən tam şəkildə yeni əlifbaya - latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidi təmin etdi. Dillə bağlı dövlət siyasətinin mühüm mərhələsi latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidlə səciyyələndi və latın qrafikasına keçid prosesi başa çatdırıldı. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin imzaladığı tarixi sənədlər sayəsində ədəbi dilimizin fəaliyyət dairəsi daha da genişlənmiş, onun müxtəlif üsullarının potensialı bir daha üzə çıxarılmış, bütövlüklə dil mədəniyyətimiz qarşısında yeni üfqlər açılmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan milli dil və əlifba ilə bağlı məsələlər Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Dövlətimizin başçısının 2004-cü il yanvarın 12-də imzaladığı "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" Sərəncamı həm də əlifba ilə bağlı problemləri tamamilə həll etdi. Bunun da nəticəsində kütləvi nəşrlərin latın qrafikasına keçirilməsi təmin olundu. Dövlət başçısının sonrakı sərəncamları əsasında isə 100 cildlik "Dünya ədəbiyyatı kitabxanası", 150 cildlik "Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası", 100 cildlik "Azərbaycan ədəbiyyatı kitabxanası" seriyasından olan yeni nəşrlər respublika kitabxana şəbəkəsinin latın qrafikalı ədəbiyyat fondunu zənginləşdirdi.

Çağdaş Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu Heydər Əliyevin ideya və əməllərinin sadiq davamçısı Prezident İlham Əliyevin dövlət başçısı kimi fəaliyyəti dövründə ana dilinin dövlət dili statusu qorunur və onun inkişafı yüksək səviyyədə təmin edilir. Azərbaycanda elmin, təhsilin elə bir sahəsi yoxdur ki, dövlət dilinin işlənməsi və fəaliyyəti konkret maddələrdə əsasda öz əksini tapmamış olsun. Müasir dövrdə Azərbaycan dili elə bir mərhələyə çatmışdır ki, elmi-texniki inkişaf nəticəsində yaranmış müxtəlif fikirləri, sözləri, anlayışları, xüsusi terminləri çox asanlıqla ifadə etmək olur. Bu onu göstərir ki, Azərbaycan dili ictimai, siyasi, mədəni yüksəlişlə bağlı olaraq inkişaf edir, onun publisist, bədii, elmi və siyasi üslubu daha da zənginləşir.

Azərbaycan dilinin taleyi barədə təməl düşüncələrini şərtləndirən dil quruculuğundakı ideya istiqaməti bu gün də müasir siyasi baxışlara uyğun səviyyədə aparılır. Müstəqillik illərində Prezident İlham Əliyev ana dilinin dövlət dili kimi inkişafı ilə bağlı apardığı siyasət, həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər Azərbaycan dilinin nüfuzunun yüksəlməsinə və dünya dilləri arasında yüksək mövqə qazanmasına imkan yaradır. Azərbaycan dili xalqın mədəniyyətinin, mənəvi zənginliklərinin bu gününü və keçmişini birləşdirən, onlar arasında əlaqə yaradan bir sərəvətdir. Bu sərəvəti qorumaq dövlətçilikdə dil siyasətinin əsas konsepsiyasıdır.

Sayılı SADIQOVA,
Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti
yanında Terminologiya Komissiyasının sədr müavini,
filologiya elmləri doktoru, professor.

ayrıca maddənin daxil edilməsi ulu öndərin ana dilimizə rəsmi status verilməsi uğrunda apardığı çoxillik mübarizəsinin məntiqi nəticəsi idi. Dövlət dili olan Azərbaycan dilinin inkişafında və qorunmasında ulu öndər Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri vardır. Onun rəhbərliyi dövründə dil siyasəti, dil quruculuğu, yazı və əlifba məsələləri dərin məntiqi mühakimələrlə inkişaf etdirildi. Ana dilinin statusunun təminatı və tətbiqinin təkmilləşdirilməsi dövlətimizin ana dilinə - dövlət dilinə çox böyük önəm verdiyini, ona həm dövlətçilik atributu, həm də milli dövlət quruculuğunun mühüm amili kimi yanaşdığını sübut edir.

Azərbaycan dilinin funksionallaşmasında əlifba problemi əsas məsələlərdəndir. XIX yüzillikdə Mirzə Fətəli Axundzadə tərəfindən qaldırılan əlifba islahatı məsələsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə də aktual olmuş, bununla bağlı bir çox təkliflər verilmişdir. Lakin qarşıya qoyulan məsələlər məlum səbəblərdən həyata keçirilməmişdir. Azərbaycan dilində müxtəlif dövrlərdə ərəb, latın və kiril qrafikası əsasında hazırlanmış əlifbalardan istifadə edilmişdir. Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Kiril qrafikasından latın qrafikasına keçid məsələsi geniş müzakirə olunmuşdur. Görkəmli dilçi alim Afad Qurbanov kiril əlifbasının müasir tələblərə cavab vermədiyini əsaslandıraraq yazırdı: "Kiril qrafikası Azərbaycan dilinin bütün incəliklərinə, onun tələblərinə cavab vermir. İndi işlətdiyimiz kiril qrafikalı əlifbada bir sıra düzəldilməsi mümkün olmayan qüsurlar vardır. Eyni zamanda kiril qrafikalı əlifba xalqımızın milli mədəniyyətinin birləşməsinə ancaq mənfi təsir göstərir. Müxtəlif yerlərdə yaşayan azərbaycanlılar bir-birinin nailiyyətləri